

каждый потенциально, реально под наблюдением, должен постоянно следить за собой. Так власть дисциплинирует индивидуальное поведение. Власть реализуется во всем пространстве социума, в любом учреждении, но идеальным ее пространством, по мысли Фуко, остается тюрьма, которая формируется в условиях политического дискурса.

Таким образом, субъект формируется во всей полноте своего содержания под воздействием власти-знания, как одной из стратегий дискурса. На примере школы как системы воспитания и образования, основанной на всеподнадзорности и непеременимости возмездия проступку, predetermined стремлением к истине, прослеживается влияние власти-знания на формирование субъекта. Власть реализуется во всем пространстве социума, в любом учреждении, но, по мнению Фуко, идеальным ее пространством остается тюрьма, которая формируется в условиях политического дискурса.

Литература

1. Автономова Н.С. От „археологии знания” к „генеалогии власти” // Вопросы философии. – 1978. – № 2. – С. 145 – 152.
2. Автономова Н. С. Философские проблемы структурного анализа в гуманитарных науках. – М.: Наука, 1977. – 271 с.
3. Автономова Н. С. Эпистемологическая концепция М. Фуко и ее эволюция // Французская философия сегодня: анализ немарксистских концепций. – М.: Наука, 1989. – С. 45 – 64.
4. Делёз Ж. Фуко. – М., 1998. – 172 с.
5. Осика Ю.Л. Насилие: опыт тематизации за пределами микрофизики власти // Революция и современность. – СПб.: Санкт – Петербургское философское общество, 2001. – С.149 – 153.
6. Фуко М. Власть и тело // Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные статьи, выступления и интервью / Пер. с франц. С.Ч. Офертаса под общей ред. В.П. Визгина и Б.М. Скуратова. – М.: Практика, 2002. – С. 161 – 171.
7. Фуко М. Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы. – М.: Ad Marginem, 1999. – 460с.
8. Rabinow P. The Foucault Reade. – New York, 1984. – P. 391.

М. О. Таран

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ФІЛОСОФІЇ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

В статті проаналізована проблема особистісної ідентичності та її бачення філософами ХІХ-ХХ століть. В полі зору автора – дослідження цієї теми відомими представниками німецької класичної та сучасної філософії.

Переважає більшість філософських досліджень ХІХ-ХХ століть спрямована на аналіз становлення та життєдіяльності індивіда, його взаємовідносин з навколишнім світом. Визначальним елементом формування власного „Я” є комплексне поняття ідентичності. Здобуття ідентичності стає запорукою цілісності особистості та перспективою її здатності до відстоювання власних позицій у сучасному мінливому світі. Значущість категорії ідентичності була усвідомлена людством ще в позаминулому столітті і наростає в сучасному світі з прискоренням суспільних трансформацій та процесів інтеграції світової спільноти, коли перед людиною постає завдання не загубити себе, вистояти під натиском глобалізації.

ХІХ століття подарувало світові думку про те, що людина варта бути автономною проблемою філософії, а антропологія виділена у самостійну сферу філософського знання. Обмежений просвітницький індивідуалізм змінився приматом особистості, її першочерговістю перед соціумом.

Засновник німецької класичної філософії І.Кант поділив філософську антропологію на фізіологічну та прагматичну. Людина в прагматичній філософії постає як вільнодіюча істота, яка творить себе власними зусиллями. Кант стверджує, що людину з-поміж інших земних створінь вирізняє здатність усвідомлювати власне існування. Саме завдяки цьому людина є особистістю і в силу єдності свідомості залишається однією і тою ж особистістю в той час, коли речами можна маніпулювати як завгодно.

Людина „мислить себе” з того моменту, коли починає говорити про себе від першої особи. І з цього часу, стверджує Кант, людина повсюди і повсякчас проявляє та стверджує своє Я, що створює передумови розвитку егоїзму. Егоїзму Кант протиставляє плюралізм, „тобто спосіб думок, при якому людина розглядає себе і веде себе не як таку, що охоплює в своєму Я весь світ, а лише як громадянина світу” [8, 23].

Однією із ознак егоїзму є потяг до парадоксальності – обстоювання позицій, що суперечать загальній думці. Протистояння загалу Кант пояснює бажанням здаватися незвичайною людиною і виправдовує необхідністю кожної людини мати та стверджувати власну думку. Парадоксальності протистоїть тривіальність, яка знаходить підтримку в думці загалу, засліплює та присипляє впевненістю. „Парадокси ж, – стверджує Кант, – спонукають душу до уважності та дослідження, а це часто веде до відкриттів” [8, 22].

Послідовник Канта, прихильник суб’єктивного ідеалізму Й.Фіхте визнає руйнівною силою розвитку світу протиріччя: синтез знання – це синтез власне дійсності, „Я” формує не „Я”. Індивід від природи непостійний, весь час змінюються його вподобання, схильності, настрої. Якими ми бачимо себе, так ми розуміємо і людину взагалі та її призначення [2, 17]. Й.Фіхте протиставляє процес пошуку ідентичності людини процесові наближення до Бога. Щоб поєднатися з Богом, необхідно знищити себе, не бути самим собою, а самоусунутись і залишити місце для Бога [6, 132].

Видатний представник філософії Нового часу Фрідріх Шеллінг стверджував, що саме ідеалізм возвеличив значення та необхідність дослідження свободи. Сутність людини не має жодного причинного зв'язку, не підкоряється законам часу і сама не впливає на нього. Для того, щоб осягнути розумом сутність могла самовизначитись, вона повинна бути визначена сама собою, своєю природою, а не зовнішніми чи внутрішніми випадковими факторами. „Тому що вільним є лише те, – пише Шеллінг, – що діє у відповідності з законами власної сутності і не визначено нічим ні в собі, ні поза собою” [8, 33]. Свободою, сутністю людини є внутрішня необхідність, яка вільна від емпіричних, вимушених факторів.

Вчинками людини, за Шеллінгом, керує добрий чи злий дух, а свобода людини полягає в тому, щоб скеровувати, контролювати їх дії, тим самим обираючи свою сутність та життя. „Якщо в людині темний початок самості та свавілля повністю пронизаний світлом і спільний з ним, то Бог як вічна любов або як дійсно існуючий є в ній зв'язком сил. Якщо ж обидва початки знаходяться в розладі, то місце, де повинен бути Бог, займає інший дух” [8, 37].

Корифей німецької класичної філософії Георг Вільгельм Фрідріх Гегель в „Лекціях з філософії релігії” наводить роздуми про призначення людини. Вже на початку свого дослідження мислитель приходять до протиріччя та стверджує, що людина одночасно добра та зла від природи. Людина добра „в собі” і це є односторонністю, що заперечує її зовнішню дійсність. Розрив між сутністю людини та її безпосереднім буттям не відбувається лише тому, що людина втрачає свободу і не може діяти всупереч своєму закону, своїй субстанціональній сутності. Проте Гегель стверджує, що „людина не повинна залишатись такою, якою вона є безпосередньо, вона повинна вийти за межі своєї безпосередності, – це і є поняття духу” [35, 53]. Вихід за межі породжує роздвоєність, породжує протилежність добру – зло. Головним джерелом зла Гегель вважає пізнання, яке створює розрив, розділяє буття, що не притаманно тваринному світу. „Зло абстрактно означає, – стверджує мислитель, – відокремлення себе, відокремлення, яке відділяє себе від загального, а останнє є розумним, законом визначення духу” [8, 56].

Розрив власного Я та природної волі породжує дискомфорт, відчуття нескінченної суперечності, біль та страждання світу, від якого людство знаходило лише частковий порятунок – примирення, що не могло задовольнити та заспокоїти. І навіть стоїчна філософія, стверджує Гегель, не змогла знайти рішення: „Врівноваження Я в собі самому, що має місце в стоїчній філософії, де Я знає себе як мисляче і його предметом є мислиме, загальне і для нього – ... це примирення є лише абстрактним, так як поза цим мислимим опиняються всі визначення, воно є лише формальною тотожністю з собою” [8, 63].

Людина – унікальна істота, що субстанційно поєднує в собі божественну і людську природу, і тому, стверджує Гегель, вона повинна постати окремою людиною, що виключає усіх інших, відокремлюється, вирізняється і розуміється як достовірна одиничність [8, 69].

Ще один представник німецької класичної філософії Людвіг Фейєрбах в праці „Сутність християнства” вказує на найголовнішу відмінність людини від тварини: вміння самоусвідомлювати себе. Тварина сприймає себе лише як індивід, а не як роду істоту, тому що тварині невласне усвідомлення роду. Це прерогатива людини завдяки її здатності до наукової діяльності.

Людина на протигагу тварині може відтворювати рід і без сторонньої допомоги – завдяки силі думки та слова. „Людина, – пише Фейєрбах, – одночасно і „Я” і „ти”; вона може стати на місце іншого саме тому, що об'єктом її свідомості слугує не лише її індивідуальність, але і її рід, її сутність” [8, 85].

Фейєрбах стверджує, що свідомість – це самоствердження та прояв любові до себе, адже усвідомлюючи себе, людина визнає та стверджує власну сутність. Почуття та мислення не має меж, проте людський індивід повинен відчувати свою обмеженість у порівнянні з безмежністю роду і не дозволяти собі цю обмеженість приписувати людському створінню взагалі.

„Людина ніколи не може звільнитись від своєї істинної сутності”, – підсумовує Фейєрбах [8, 92]. Істинна сутність людини ніколи не може бути змінена чи скасована, вона є вродженою і позбутись її неможливо. Людина може уявляти істоти іншого роду, проте не маючи змогу абстрагуватись від власної родової сутності, наділяє їх рисами, близькими до власних.

Романтизм як цілісна культура, нове віяння в духовному житті Європи став перехідною ланкою зміни епох і зародив дисонуючий, маргінальний стан людини. „В кожній країні романтизм виражав себе по-різному, – пише Р. Габітова, – в залежності від конкретно-історичних умов свого виникнення і розвитку. Тому він постає духовним явищем, для якого є характерними національна багатоманітність і разом з тим велика невизначеність, плінність, неоднорідність, внутрішня суперечність та нестійкість” [1, 94]. Романтик балансує між внутрішнім світом та об'єктивною реальністю, між індивідуальністю та загальністю.

Романтизм прославляє людське буття, яке набагато багатше та різноманітніше за соціальний вимір, в якому іноді навіть не вистачає місця індивіду і йому доводиться виходити за межі – в інші культурні світи, перетворену реальність. Людина неповторна та унікальна, вона здатна відкривати в собі безмежні світи, що свідчить про її самобутню індивідуальність та невичерпність особистого світу. Зрозуміти іншу людину – означає внутрішньо осягнути чужу свідомість та чуже життя, усвідомити переживання іншого та поринути у його внутрішній світ.

Головний теоретик німецького романтизму Фрідріх Шлегель виділяє два основних потяги всіх земних створінь: самозбереження та відокремлення, індивідуальність і розвиток. На наступному щаблі розвитку індивід переслідує мету розчинитися у вищому елементі, що суперечить початковому потягу до самості. Злиття зі світом дає змогу людині як представнику людства впливати на світ, змінювати та завершувати його, що не під силу окремому індивіду. „Люди всі разом, – стверджує Ф.Шлегель, – виступають як деяке ціле не лише завдяки подібності організації, але ще в більшій мірі завдяки подібності свого призначення” [8, 115].

Природна сутність людини вдосконалюється з досягненням самостійності та індивідуальності. Проте цей потяг залишається другорядним: самість поступово розчиниться в любові, індивідуальність обернеться на загальне єднання [8, 115].

Гете також досліджує проблему пошуку власного „Я”, описуючи одвічну життєву загадку: як стати всім і залишитись при цьому собою? [6, 147]. Одразу ж Гете пояснює, що для того, щоб стати собою, необхідно мати бажання і здатність постійно змінюватись, оновлюватись. Проте всі образи, які створюються людиною у таких перевтіленнях, є лише частинками одного цілого, об'єднаного безперервним процесом творчості. „Людина знаходить себе серед дій і не може стриматись від питання про причини. Як істота відстала, вона хапається за найближче як за найкраще і на цьому заспокоюється”, – піддає критиці людський розум Гете в „Максимах та роздумах” [8, 154].

У філософії Карла Маркса людина постає складною, суперечливою, діяльною істотою. Людина не лише грає роль, а й створює сценарій світової драми, чим покладає на себе певну відповідальність.

Зосередження на власній індивідуальності не применшує соціальність людського буття. „За Марксом, – пише В.П. Перевалов, – людина не лише істота суспільна, але й істота, яка лише в суспільстві і може звільнитись” [7, 160]. Свобода індивіда від суспільства свідчить про ступінь розвитку суспільних відносин, що дозволяють кожному їх учаснику залишатись самостійними одиницями. Колективність акумулює та створює умови для існування та розвитку „Я” індивіда, а саме колективність у формі асоціації виробників.

В „Економічно-філософських рукописах 1844 року” К.Маркс характеризує людину як родову істоту, що усвідомлює себе універсально та вільною. Основна риса, що відрізняє людину від тварини – це усвідомлення власної життєдіяльності, що стає предметом людської волі та сигналізує про родову приналежність [4, 46-47].

Сутність людини вбирає в себе весь комплекс суспільних відносин, будучи одночасно причиною та результатом соціуму. Проте далі читаємо: „Фізичне та духовне життя людини нерозривно пов'язане з природою” [4, 46], що Маркс

пояснює як цілісність природи, адже людина є її частиною. Отже, людина об'єднує в собі дві самостійні сутності: соціальну та біологічну, які своєю комбінацією і створюють людину, вирізняють її з-поміж інших живих істот.

Маркс стверджує, що людина не втрачає себе у тому випадку, якщо може ствердитись у предметному світі. Тобто створюючи предметний світ, другу, штучну природу, людина вкладає в неї свою сутність, самостверджується та реалізує таким чином свою індивідуальність [4, 51].

Природа ототожнюється з людиною так само, як суспільна діяльність природи ототожнюється з людським природознавством. Вивчення людини людиною відбувається через природу. А вивчення людиною природи – через людину. Людську чуттєвість можна виявити лише через іншу людину, в якій можна віддзеркалитись, відкритись, проявити себе [4, 54]. Водночас людина утворює суспільство, що в свою чергу створює людину. А природа постає як зв'язуючий елемент між людьми у суспільстві. Природа стає буттям людини для іншого та іншого для людини. „Лише у суспільстві її суспільне буття є для неї її людським буттям і її природа стає для неї людиною” [4, 47]. Навіть спілкування з людьми Маркс називає суспільною діяльністю, адже тут проявляється дія людини.

Індивід не протиставляється суспільству. Індивідуальне життя не заперечує суспільне, а є навіть виявленням і ствердженням суспільного життя. Цьому сприяє родова усвідомленість індивіда. „Тому, якщо людина є деяким особливим індивідом і саме ця її особливість робить з неї індивіда і дійсну індивідуальну суспільну істоту, то вона такою ж мірою є і тотальністю... – як тотальність людського виявлення життя” [4, 49]. І навіть смерть, що, на перший погляд, заперечує родову сутність індивіда, виявляє загальну родову рису людини – смертність, тим самим підкреслюючи тотальність людського роду [8, 175].

У дослідженнях проблеми самореалізації особистості професор Муляр В.І. зазначає, що людина у Маркса сама обирає себе та формує обставини, несе відповідальність за свій вибір. Індивід, що свідомо оцінює свої можливості та прагнення, сам визначає своє місце у соціумі, адже соціум є результатом людської діяльності, а природа – його логічним продовженням [5, 41].

Позитивізм заперечив ідею унікальності людини, стверджуючи, що вона є суто природною істотою і всі людські якості можна віднайти в природному світі. Дослідник проблеми людини в історії філософії П.С. Гуревич так охарактеризував позитивізм: „Течія, яка, в дійсності, дегуманізувала уявлення людини про саму себе, швидше забезпечила ефект „знелюднення”, ніж привернула увагу до специфічно людського” [3, 214]. Філософів позитивізму об'єднує прагнення довести, що людина не вирізняється своєрідністю з-поміж інших живих організмів.

Засновник позитивізму Огюст Конт формулює думку про те, що людській природі невластива сталість. Людина прагне до змін і лише у мінливій, динамічній діяльності знаходить гармонію та задоволення.

Джон Стюарт Мілль в своїх працях приділив велику увагу питанням свободи волі та вихованню індивідуальності. Філософ стверджує, що характер визначають обставини, а також власні бажання. Тобто людина сама певною мірою створює, формує та змінює себе: „Дійсно, – пише Мілль, – ми не можемо прямо хотіти бути іншими, ніж ми є насправді” [8, 233].

Німецький філософ, представник ірраціоналізму Артур Шопенгауер покладає відповідальність за щастя людини на неї саму. Все навколо є таким тільки тому, що людина саме так це сприймає. Індивідуальність надає оточуючому світові певного забарвлення, виявляє внутрішню сутність людини. Щасливою Шопенгауер називає ту людину, яка не потребує зовнішнього втручання у власний внутрішній світ, адже „подібний імпорт коштує дорого, поневолюючи нас, є небезпечним, спричинює часто неприємності і все ж є лише поганою заміною продуктів власних надр” [8, 286]. Людина врешті-решт залишається наодинці сама з собою і вимушена власноруч будувати своє щастя – „Джерело щастя бере свій початок в самій людині” [8, 287].

Досліджуючи морфологію всесвітньої історії німецький філософ Освальд Шпенглер стверджує, що індивідуальність та неповторність властиві як для буття людей, так і для буття культур та світів. „Тому що у кожного своя власна природа, хоча кожний і вважає її спільною з усіма іншими людьми, з наївністю, що врятовує зміст його життя, врятовує його самого. Природа – це переживання, наскрізь насичене особистим змістом” [8, 359].

Яскравий представник екзистенціальної філософії Серен К’єркегор потрактує людське існування як безмежний страх перед духовними та фізичними змінами, як наслідок переходу за людські межі. Причиною такого страху є безпосередньо дух, який постійно знаходиться в пошуку, тим самим руйнуючи буденність. Отож міра страху визначається К’єркегором мірою духу. А відчай, до якого призводить страх, роздвоюється перед небажанням бути самим собою і прагненням знайти себе [6, 159-160].

Відома теорія абсурдності людського існування Альбера Камю припускає можливість філософського самогубства. Це своєрідне поєднання повстання проти життєвого абсурду та примирення із цим життям [6, 231]. І не буття змінює свідомість людини, а оновлення свідомості призводить до трансформації буття.

Отже, проблема особистісної ідентичності отримала вагоме місце у дослідженнях філософів XIX-XX століть, які пророкували загострення проблем самореалізації індивіда з прискоренням суспільного розвитку.

Поняття ідентичності є складним та багатогранним, а проблема пошуку особистісної ідентичності є актуальною для кожного і вже в своєму значенні приховує двоякість. Індивід в процесі ідентифікації намагається діяти

самостійно, ґрунтуючись на власних переконаннях. З іншого боку – ці дії повинні відповідати соціальним вимогам, щоб індивід міг увійти в задану соціальну групу.

Важливість проблеми особистісної ідентичності індивіда у контексті формування „Я”-концепції висуває вимоги до детального її аналізу та пошуку шляхів можливого вирішення, особливо у світлі сучасних процесів глобалізації та інтеграції.

Література

1. Габитова Р.М. Человек в философии романтизма // Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. XIX век. – М.: Республика, 1995. – 528с.
2. Гулыга А.В., Гуревич П.С. Проблемы свободы и духа в немецкой классической философии // Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. XIX век. – М.: Республика, 1995. – 528с.
3. Гуревич П.С. Наука и человек в позитивизме // Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. XIX век. – М.: Республика, 1995. – 528с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. О воспитании и образовании. В 2-х т. – Т.1. – М.: Политиздат, 1978.
5. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). – Житомир: ЖІТІ, 1997 – 214 с.
6. Н.Хамітов, Л.Гармаш, С.Крилова. Історія філософії. Проблема людини та її меж / Під ред.. Н.Хамітова. – Навч. посібник. – К., Наукова думка. – 2000. – 271 с.
7. Первалов В.П. Марксистская теория человека // Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. XIX век. – М.: Республика, 1995. – 528с.
8. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. XIX век. – М.: Республика, 1995. – 528с.